

**Юрій Киричук. Український національний рух
40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика.**

Львів, 2003. 463 с.

Небагато є тем, що викликають так багато емоцій, як діяльність Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії. Цій проблематиці, що довго зазнавала комуністичної цензури, присвячено чимало літератури. Особливо багато публікацій, різної вартості, з'явилося упродовж останніх років. Зацікавленню сприяли круглі дати. У 2002 р. відзначалася 60-та річниця виникнення УПА, у 2003 р. минуло 60 років від волинських «червоних ночей», коли розпочалася т.зв. антипольська акція УПА.

Безперечно, однією з найважливіших останніх публікацій є монографія львівського історика Юрія Киричука «Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика». Автор, який нещодавно помер за трагічних обставин, був пов’язаний із Львівським університетом і віддавна займався цією темою, зокрема, опублікувавши «Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття»¹.

«Український національний рух...» подає найновіші результати досліджень автора. Тут розглянуто події з моменту вибуху німецько-радянської війни у червні 1941 р. і до остаточного придушення українського збройного опору наприкінці п’ятдесятих років. Уже у вступі Киричук рішуче стверджує: «Гірка правда завжди дорожча за солодку брехню» (с. 31). І цьому гаслові він намагається бути вірним, окреслюючи панораму тих часів: тяжкі бої партизанських відділів УПА з німцями й радянською владою, антипольські акції УПА, нарешті, комуністичні репресії, внаслідок яких цілі села не один раз були виселені у глиб СРСР. Він порушує багато питань, які часто залишаються щонайменше недоказаними. Автор рішуче і переконливо пише, наприклад, що УГВР слід трактувати як бандерівську організацію (с. 412). Адже вся влада у ній перебувала в руках лідерів ОУН-Б. Сам Роман Шухевич на час утворення був одночасно провідником ОУН-Б, командиром УПА і головою проводу УГВР, тож зосереджував у своїх руках повноту влади. Киричук відкрито пише про суперечності між ОУН-Б та ОУН-М, не замовчуючи підступних убивств діячів останньої, зокрема Ярослава Барановського. Він схиляється до думки, що за більшістю з них стояли члени ОУН-Б. Тільки на еміграції після 1945 року Служба Безпеки ОУН-Б зліквідувала понад 20 мельниківських активістів (с. 351). Бандерівці вбили також дружину Тараса Бульби-Боровця – Ганну Опоченську (с. 131).

Киричук торкається також такої суперечливої проблеми, як ставлення українського суспільства до винищенння євреїв. На його думку, серйозною помилкою українського підпілля було те, що Голокосту не засудили (с. 414). На такий відважний жест спромігся лише митрополит Андрей Шептицький. Киричук вважає, що

¹ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів, 2000.

мовчанку в цій справі можна трактувати щонайменше як байдужість членів ОУН до трагедії єврейського народу. Він також наголошує на необхідності дослідити «роль допомоги», яку відіграла у Голокості українська допомогова поліція.

Чимало суперечок, очевидно, виклике Киричукове твердження, що Степан Бандера був лише символом ОУН, а не фактичним лідером (с. 416–417). Бандера не відіграв жодної «практичної ролі» в українському русі Опору з тієї простої причини, що спочатку перебував у німецькому таборі, а потім на еміграції. З цього приводу Киричук виступає проти того, аби партизанів УПА називати бандерівцями. На його думку, слід говорити про «повстанців» і «конспіраторів».

Пишучи про суперечливі схеми історії українського національного руху, Киричук принаймні не приховує своїх симпатій. Кожному читачеві зрозуміло, що він, так би мовити, всім серцем на боці членів українського руху Опору. Боротьба партизанів УПА за здобуття власної держави є для нього справедливою війною, незалежно від того, чи мала вона шанси на успіх, чи ні. Водночас, якщо я добре його розумію, автор виступає проти ідеалізації поглядів тогоджих лідерів–державотворців ОУН–УПА. Адже вони були антидемократичними та авторитарними, що не узгоджується з цінностями сучасного світу. Те, що слід зберегти і передати – через освіту – молодим поколінням українців, – це, власне, відданість партизанів УПА ідеї власної держави й готовність іти на жертви, захищаючи її.

Сміливі тези автора «Українського національного руху...», очевидно, спричинять дискусію. Про це, зрештою, як можна здогадатися, і йшлося Юрієві Киричуку. Відтак мені хотілося б подискутувати з ним щодо тих місць, де йому не вдалося мене переконати. Полишаючи остроронь дрібні помилки, які трапляються у кожного автора, я волів би зосередитися на кількох проблемах важливішого характеру. Перша з них – це обставини смерті письменника Ярослава Галана.

На думку Киричука, за вбивство Ярослава Галана відповідають радянські спецслужби (с. 286). Галан, якого було вбито 24 жовтня 1949 року у власному помешканні, хоча й був переконаним комуністом, усе-таки захищав українську культуру і виступав проти русифікації. Комуністам невигідно було просто засудити і страсти його, тому найкращим розв’язанням справи, з їхнього погляду, мала бути ліквідація, здійснена рухом Опору. За організацію замаху смертний вирок отримали І. Лукашевич та М. Стакур, які виконали наказ Р. Щепанського «Буй-Тура». Можливо, вони були ідейними членами ОУН, але наказ знищити Галана міг дати радянський агент, стверджує Киричук. У той час підпілля вже було профільтроване, і для радянських служб безпеки це не становило, принаймні теоретично, великих труднощів. Причетні до замаху брати Лукашевичі й Т. Чміль визнали провину, і їх засудили до смертної кари. Вирок було виконано 15 березня 1951 року. На декілька місяців пізніше, 15–16 листопада 1951 року, проходив суд над М. Стакуром. У ролі обвинувача виступив Р. Руденко. За Киричуком, процес не випадково відбувся майже через два роки після вбивства і був відкритим, оскільки Стакур відповідно підготували до «ролі ката». Коли зачитали смертний вирок, вражений Стакур нібито кричав: «Не так... Ми не так домовлялися» (с. 295).

Щиро зізнаюся, що аргументи, які наводить Киричук, не до кінця мене переконують. Опис поведіки Стакура спирається на слабку джерельну базу. Зрештою, якби навіть приписувана йому поведінка й відповідала правді, то нехай і так, аби це не було перебільшенням. Адже говоримо про людину, котра стала перед лицем влас-

ної смерти. Варто пригадати, що доки обставини вбивства Галана не було з'ясовано, радянські органи безпеки використали Богдана Сташинського, який згодом став убивцею С. Бандери. Він добрався до загону УПА і довідався подробиці замаху від його командира і від самого Стакура. Опис своїх дій Сташинський подав на розпочатому проти нього процесі в ФРН. Під час цього процесу в Сташинського не було жодного приводу, аби приховувати можливу причетність Советів до замаху².

Не дуже доречно згадувати також і постать самого Галана. Справді, він протестував проти русифікації, але одночасно був активно заангажованим (пером, ясна річ) у боротьбу з греко-католицькою церквою. Його памфлети, зокрема «Що таке унія» і «З хрестом чи з ножем», підписані псевдонімом Володимир Росович, були прямим призвіством переслідувань греко-католицької церкви. Також він різко виступав проти ОУН-УПА, а в 1945 р. закликав львівську інтелігенцію засудити «терористичну акцію оунівців».

Я не стверджую, що теза про ініціювання Советами замаху на Галана – цілком неправдива. Проте хочу підкреслити, що в українського підпілля були підстави зліквідувати його. Служба Безпеки ОУН знищувала людей і за значно менші провини. Пригадаймо хоча б ліквідацію фінагентів чи керівництва ліспромгospів. Якби українське підпілля мало таку змогу, то воно без вагань здійснило б замах на Галана. Адже його смерть була доказом життєздатності руху Опору. Це письменницька слава Галана (у тодішні часи до письменницького фаху ставилися з такою пошаною, яку можна порівняти хіба з пієтетом до нинішніх кінозірок) стала причиною того, що замах на нього наштовхнувся на громадський осуд. До того ж такі настрої вправно підтримувала радянська пропаганда. Тому підпілля почало відхрещуватися від цієї акції, і з часом вона обросла мітами. Але, звичайно, суперечкам можна покласти край лише тоді, коли знайдуться нові матеріали.

Друге питання, котре мені хочеться порушити, – це сенс боротьби, яку провадила УПА. Киричук визнає, що УПА зазнала поразки (с. 202, 312). Адже їй не вдалося вибороти незалежну державу. Однак він підкреслює політичне значення цієї боротьби. Автор схиляється до твердження Ярослава Грицака, що повстанський рух сіяв зерно протесту проти тоталітарної системи по всій Україні, – протесту, котрий не припинявся, незважаючи на ліквідацію збройного опору³. Однак варто, гадаю, замислитися, чи не була зависокою ціна, що її заплатили українці за діяльність УПА. Адже говоримо про близько 150 тис. вбитих у боях і сотні тисяч депортованих. Загалом репресій зазнало біля 450 тис. осіб. Часто це були не випадкові особи, а люди, активно залучені до патріотичної діяльності. У XIX ст. поляки підняли ряд повстань, криваво придушених загарбниками. Чехи не піднялися на жодну збройну акцію, і попри це, так само як і поляки, здобули незалежність у 1918 р. УПА не породжувала українського патріотизму, а базувалась на ньому. Без нього і пов'язаної з ним підтримки цивільного населення вона не могла б існувати. Може, тому було б краще, якби партизани УПА, замість гинути, залишилися жити у тоталітарній системі, передаючи свої погляди оточенню. Чинили б замість

² З зізнанням Сташинського можна ознайомитись у: Чайковський Д., (ред.). Московські вбивці Бандери перед судом. Мюнхен, 1965 (перевид. Дрогобич, 1992). С. 135–137.

³ Hrycak J. Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny współczesnego narodu. Lublin, 2000. S. 280.

активного пасивний моральний опір, дбаючи про відповідне патріотичне виховання дітей, плекаючи пошану до власної мови. Можливо, це мало б більше значення, аніж збройна боротьба.

Третя й остання проблема – це так звана антипольська акція УПА, здійснена у 1943–1944 рр., передовсім на Волині й у Східній Галичині. Тези Киричука в аналізованій книжці значною мірою повторюють те, що автор написав у своїй ранішій праці – вже згадуваних «Нарисах з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття». Тоді, 2000 р., вони були, гадаю, новим поглядом на події. У 2003 році після великої дискусії на тему Волині ці тези вимагають певних доповнень.

Киричук пише, що діяльності УПА на Волині передували аналогічні акції польського підпілля проти українців на Холмщині (с. 104). Ця думка дуже поширена в українській історіографії. Однак проблема полягає у тому, що на її підтвердження досі немає жодних доказів. З доступних матеріалів випливає, що акції польського підпілля справді здійснювалися, але тільки *після* того, як УПА розпочала акцію на Волині. Жадання відплати й рішучі, криваві акції польської партизанки було викликано лише напливом хвилі поляків, що втікали з Волині. Тільки в березні 1944 р. (а отже, вже після фактичного завершення на Волині антипольських пацифікацій) на Люблинщині було проведено масову акцію проти українських сіл. За декілька тижнів спалено кілька десятів сіл, зокрема Сагринь, Шиховиці. Раніше, у 1943 р., ми мали справу з низкою замахів, спрямованих проти української інтелігенції та осіб, що співпрацювали з німцями. Жертвою польських акцій стали тільки окремі села, наприклад, Стрільці та Мірче. В результаті, за даними УЦК, у якого все-таки не було жодних підстав занижувати власні втрати 1943 р., загинуло близько 500 українців. Це дуже велика цифра. Але її не можна порівнювати з кілька десятіма тисячами вбитих у цей самий час на Волині поляків. Справді, я не знаю, на що спираються у своїх твердженнях українські дослідники, які пишуть про польські акції 1941 чи 1942 рр. У жодному випадку доказом того, що відбувалися якісь скординовані польські акції, не є окремі вбивства (стосувались вони також і поляків), які були хлібом насущним під час війни.

Киричук у своїй книжці не приховує жорстокості подій на Волині. Він пише, що це нагадувало козацькі часи. Цитує приголомшливу розповідь Боголуцької про смерть її чоловіка-поляка і синів. Партизани УПА пощастили натомість дочку, оскільки мати була українкою. Однак я не можу погодитися з усіма твердженнями Киричука. На його думку, командування УПА, перш ніж розпочати акцію проти польського населення Волині, випустило листівку, в якій закликало поляків виїздити. Однак цього факту не потверджує жоден польський свідок. Не підтверджують його також доступні джерела, ані польські, ані українські. Важко у цьому питанні покладатися на Миколу Лебедя, що саме так змальовує тогочасні події. Метою акції УПА на Волині була, на жаль, ліквідація всього польського населення. Перебіг акції української партизанки не залишає щодо цього жодних сумнівів. Інакше виглядають справи у Східній Галичині. Тут як у розповідях польських свідків, так і в українських архівних матеріалах згадується про листівки, що закликали польське населення виїздити. Метою діяльності української партизанки у цьому регіоні було вигнати поляків під загрозу смерті. Від антипольських акцій відмовились лише на зламі 1944–1945 рр.

Ми зачіпаємо тут значно серйозніше питання, а саме – основний пункт непорозуміння, яке існує щодо цієї проблеми між поляками та українцями. Це, зрештою, проявилося під час останніх дискусій 2003 р. Отож, на думку українців, можна говорити про криваву і жорстоку війну між поляками та українцями на Волині й у Східній Галичині, відповідальність за яку порівну несуть обидві сторони. Своєю чергою, для поляків Волинь і Галичина були й будуть особливими подіями, де диспропорція втрат така величезна (за польськими даними, на Волині загинуло найімовірніше 50–60 тисяч поляків і 2–3 тисячі українців), що важко у цьому випадку говорити про однакову відповідальність. Варто, гадаю, здавати собі справу з цієї фундаментальної різниці у поглядах.

Пишу ці декілька зауваг не для того, щоби критикувати Юрія Киричука за його підхід до цієї проблеми. Безсумнівно, його монографія – одна з найважливіших і найсміливіших праць про УПА. Але я також переконаний, що авторові не хотілося б, аби з його книжки зробили «священну книгу», яка не підлягає обговоренню. Мені дуже шкода, що я вже не матиму змоги порозмовляти з ним про ці й інші проблеми.

Гжегож МОТИКА
Переклад з польської Дзвенислави Матіяш